

UOT 37.02;371

Nuranə Natiq qızı Əliyeva
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Bakı Dövlət Universiteti

TƏLİM PROSESİNDƏ HUMANİST YANAŞMANIN ROLU

Нурана Натиг гызы Алиева
докторант по программе доктора философии
Бакинский Государственный Университет

РОЛЬ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Nurana Natig Aliyeva
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Baku State University

THE ROLE OF THE HUMANISTIC APPROACH IN THE TEACHING PROCESS

Xülasə. Məqalədə humanist yanaşmaya əsaslanan təlim mühiti üçün nəzərdə tutulan əsas tələblər açıqlanır. Həmçinin öyrənən mərkəzli təlim modelinin xüsusiyyətləri və bu təlim prosesində sərgilənən müəllim davranışlarına diqqət yetirilir.

Açar sözlər: *təhsil, təlim, humanizm, yanaşma, tələb, öyrənən, öyrədən, davranış*

Резюме. В статье описаны основные требования к созданию среды обучения на основе гуманистического подхода. Также в статье акцентируется внимание на характеристиках личностно-ориентированной модели обучения и поведения учителя в этом учебном процессе.

Ключевые слова: *образование, обучение, гуманизм, подход, требование, обучаемый, обучающий, поведение*

Summary. The article describes the basic requirements to create a learning environment based on a humanistic approach. Also, the article focuses on the characteristics of the learner-centered learning model and teacher behaviors in this learning process.

Key words: *education, teaching, humanism, approach, requirement, learner, teacher, behavior*

Məlumdur ki, hər bir fərdin bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi, ümumiyyətlə bütöv bir şəxsiyyət kimi formalaşması təhsilin bir parçası olan təlim prosesində həyata keçirilir. Elə təhsil özü təlim prosesinin nəticəsidir. Təlim prosesində öyrənənləri, ilk öncə, bir dəyər olaraq qəbul etmək, onların gələcək həyatları üçün vacib olan biliklər vermək, duyğu və ehtiyaclarını anlamaq, təbii imkanlarını, potensiallarını kəşf etmək və o yöndə istiqamətləndirmək zəruri hesab edilmişdir. Bütün bunların reallaşması təlim-təhsil prosesində humanist yanaşmanın nəticəsi olaraq tədqiq edilmişdir.

Humanizmin əsasını insan konsepsiyası təşkil edir. O, insanın varlığını, maraq və ehti-

yaclarını əsas məqsəd hesab edən bir yanaşmadır. Humanizmə görə, insanlar digər canlılar kimi mexanik davranışlar, yəni hər zaman iradi davranışlar sərgiləməyə bilirlər. Pestalotsinin təbircə desək, hər bir insan səhv edə bilər. Qüsurly insan təbiəti buna meyllidir. Bu səbəblə öyrədənin əsas vəzifələrindən biri heç bir cəza üsuluna əl atmadan hər bir şagirdin sərgilədiyi yanlış davranışların səbəblərini araşdırmaq, onların həll yolunu tapmaq və düzgün istiqamətləndirməkdən ibarətdir.

Sınıfdə humanist təlim mühitinin formalaşdırılması üçün aşağıdakı *tələblər* əsas hesab edilmişdir:

✓ təlim prosesinin mərkəzində şagird və onun potensial və qabiliyyətləri durmalıdır;

✓ öyrənənlərin hiss və duyğuları onların əldə etdikləri biliklər qədər önəmli hesab edilməlidir;

✓ şagirdlərdə öyrənməyə qarşı istək və maraq inkişaf etdirilməli və onlara hazır biliklər vermək əvəzinə necə öyrənmənin texnika və üsulları öyrədilməlidir;

✓ öyrənənlərə nəyi öyrənmək istədiklərini seçə bilmək üçün sərbəstlik və müstəqillik verilməlidir;

✓ sinifdə bir güvən mühiti inşa edilməlidir;

✓ öyrənən müstəqil şəkildə qərar verə bilməlidir;

✓ düşüncədə fərqlilik önəm daşmalıdır;

✓ təlim prosesində rəqabət birgə əməkdaşlıq, qarşılıqlı hörmət və yardım ilə əvəz olunmalıdır;

✓ öyrənənlərdə özdəyərləndirmə, özgüvən və özünə hörmət bacarıqları inkişaf etdirilməlidir;

✓ sinifdə şagirdlərə təhlükəsiz, təhdidsiz, təhqirsiz və fiziki cəzalara yol verilməyən mühit yaradılmalıdır.

Araşdırılmışdır ki, bu tələblərin həyata keçiyi təlim mühitində şagirdlər həyat boyu öyrənən şəxs kimi yetişəcəklər. [6, s 201]

Təlim prosesində humanist yanaşmanın əsas xüsusiyyətləri

✓ Hər bir insanın daxilində təbii öyrənmə istəyi vardır. Humanist yanaşmanın nəzərə alındığı sinif mühitində hər bir şagirdin maraqları təmin edilir və onlara özləri üçün nəyin önəmli və əhəmiyyətli olduğunu kəşf etmə sərbəstliyi verilir.

✓ Təlim prosesində əldə edilən biliklər və öyrənilən mövzular şagirdlərin ehtiyac və məqsədlərinə uyğun olduqda, daha keyfiyyətli öyrənmə mühiti ortaya çıxacaqdır. Buna görə də, öyrənmə məqsədə yönəlik olmalı və şagirdin bilmə ehtiyacını qarşılmalıdır.

✓ Keyfiyyətli təlim öyrənənin səhvetmə qorxusunun və təhdidin olmadığı müstəqil və demokratik bir mühitdə həyata keçir.

✓ Təlim prosesinin mərkəzində öyrənən dayanır. Humanist yanaşmaya əsaslanan təlim prosesi şagirdin həm idrak qabiliyyətlərinin, həm hiss və duyğularının və həm də əl bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini əsas məqsəd hesab edir.

Con Dyui (John Dewey) vurğulamışdır ki, hər şey günəş ətrafında hərəkət etdiyi kimi, bütün pedaqoji proses də öyrənənin ətrafında cərəyan etməlidir. Buradan da aydın olur ki, öyrənən mərkəzli təlim humanist təhsilin əsasını təşkil edir. Öyrənən mərkəzli təlim modelinin əsas elementi şagirdədir. Təlim prosesi onun istək, imkan və potensialına uyğun qurulmalıdır. Deməli, şagirdlərdə öyrənməyə maraq oyanacaq, tədqiqat, təhliletmə, mühakimə etmə kimi bacarıqları inkişaf edəcək və təlim prosesində əldə etdikləri biliyi gələcək həyatlarında da düzgün şəkildə istifadə etməyi bacaracaqlar. Öyrənən mərkəzli təlim Con Dyuinin demokratik təhsil ideyasının da əsasını təşkil edir. O, öz pragmatik fəlsəfəsi baxımından ənənəvi təlim sistemini (öyrədən mərkəzli təlim) kifayət qədər qeyri-adekvat və yanlış hesab edir [5, s 62]. Bu kontekstdə Con Dyui monoton və əzbərçiliyə əsaslanan ənənəvi təlim sisteminin öyrənən mərkəzli təlim sistemi ilə əvəz olunması ideyasını irəli sürür.

Öyrənən mərkəzli təlim ilə öyrədən mərkəzli təlimin müqayisəsi [5, s 63]

Tətbiq	Öyrənən mərkəzli təlim	Öyrədən mərkəzli təlim
Sinifdə fəaliyyət	İnteraktiv	Öyrədici
Müəllimin rolu	Fasilitator, mentor, həvəsləndirən, maraq oyadan, motivasiya edən	Hazır bilik verən
Şagirdin rolu	İştirakçı, aktiv, məsuliyyət daşıyan	Dinləyici
Dərs yükü	Əlaqələr, birgə əməkdaşlıq	Məlumatlar
Bilik mənimsəmə	Kəşf etmə, analiz etmə, tədqiq etmə	Xatırlama və yadda saxlama
Uğur göstəricisi	Prosesə görə, performans, keyfiyyət	Zamana görə, kəmiyyət
Ölçmə-dəyərləndirmə	Fərdi, meyarlara və inkişafa uyğun olaraq	Ümumi, normalara uyğun olaraq

Funksionalist nəzəriyyəni təhsilə tətbiq edən Con Dyui hesab edirdi ki, hər bir fərd ağıl, dil və iradə kimi qabiliyyətlərini toplum içində istifadə etməyi bacarmalıdır. [5, s. 63] Bu səbəbdən o, təkid edirdi ki, məktəb kiçik bir cəmiyyət modeli olaraq bu qabiliyyətləri inkişaf etdirən və onların düzgün şəkildə istifadəsini təmin edən bir qurum olmalıdır. Məktəb hər bir öyrənəni psixoloji, fizioloji, sosial və əxlaqi aspektləri baxımından inkişaf etdirməli, onları cəmiyyətin bir üzvü kimi müstəqil düşünməyə sövq etməlidir. [5, s. 63] Buna görə də, Con Dyui məktəbi cəmiyyətin mərkəzinə, öyrənəni də təlim prosesinin mərkəzinə qoyur. [5, s. 63]

Humanist yanaşmanın əsasını təşkil edən öyrənən mərkəzli təlim prosesində hər bir öyrədənin rolu və davranışları köklü şəkildə dəyişir.

Humanist yanaşmaya əsaslanan təlim prosesində ən təsirli öyrədən modeli:

✓ Öyrənənlərə həqiqi hədəflər qoymağı öyrətməyə kömək edir;

✓ Təlim prosesində hər fürsətdə yerinə yetirəcəkləri fəaliyyətləri seçmək imkanı verir;

✓ Sosial və affektiv bacarıqları inkişaf etdirmək üçün təhsilənləri qrup işi ilə işləməyə və əməkdaşlığı öyrənməyə həvəsləndirir;

✓ Öyrənənlərin duyğularına həssaslıqla yanaşır;

✓ Təlim prosesində şagirdlərin fikirlərini qəbul edir və hörmətlə yanaşır;

✓ Təhdid etmə, təhqir etmə, fiziki cəzalara yol vermir. Əksinə ədalətli şəkildə tərifi etməyi, xoş sözlər söyləməyi, xoş təbəssüm göstərməyi bacır.

Güvənli bir sinif mühiti yaratmaq üçün öyrədən və öyrənən arasında qarşılıqlı hörmət, empatiya, doğruluq və dürüstlük də vacib hesab edilməlidir. Humanist psixologiyanın banisi Karl Rocers öyrənən mərkəzli təlim prosesində bir sıra öyrədən davranışları irəli sürmüşdür. Onları nəzərdən keçirək.

1. Doğruluq və dürüstlük (Authenticity);

2. Dəyər vermə, qəbul etmə, güvənmə (Appreciation, acceptance, confidence);

3. Empatiya (Empathy).

Doğruluq və dürüstlük (Authenticity)

Doğruluq hər bir öyrədənin sahib olması lazım olan ən vacib xüsusiyyətdir. Öyrənən mərkəzli təlim prosesində bu davranış müəllimin öyrənənə qarşı düzgün, dürüst, təmənnəsiz,

səmimi və onunla olan münasibətində səthiliyə yol verməməsi mənasını ifadə edir.

Dəyər vermə, qəbul etmə, güvənmə (Appreciation, acceptance, confidence)

Öyrənənlərin bir bütün olaraq dəyərləndirilməsi, onların təqdir edilməsi səmərəli öyrənən mərkəzli təlim mühitinin arxasında duran amillərdəndir. Burada hər bir öyrənənin dəyərləndirilməsi dedikdə onların duyğularının, düşüncələrinin, meyl və maraqlarının, istəklərinin və ümumiyyətlə, onların şəxsiyyətinin təqdir edilməsi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, K. Rocers öyrədən-öyrənən arasında öyrədənin öyrənəni qeyd-şərtsiz qəbul etməsi kimi bir əlaqənin olmasının da vacib olduğunu müdafiə etmişdir. Öyrənəni qeyd-şərtsiz qəbul etmək dedikdə, yəni müəllimin öz şagirdini olduğu kimi qəbul etməsi və onun özü olmağına imkan yaratmasıdır. Başqa bir sözlə ifadə etsək, öyrədənin öyrənənə: “Əgər bu və ya o şəkildə davranarsan, səni təqdir edərəm” deyil, “Mən sənə Sən olduğun üçün dəyər verirəm” şəklində mesaj verdiyi bir əlaqədir. [6, s. 401]

Müəllimin öyrənənlərinə dəyər verməsi və onları olduğu kimi qəbul etməsi onlara qarşı olan inam və güvənin həqiqi ifadəsidir. [6, s. 263] Öyrənən-öyrədən arasında güvən və inama dayanan bir əlaqənin qurulması hər bir fərdin daha çox məsuliyyətli və sərbəst şəkildə qərar qəbul etmə kimi xüsusiyyətlərin inkişafına səbəb olacaqdır. Xüsusilə də, öyrənən mərkəzli təlim prosesində hər bir öyrənənin öz fikir və düşüncələrini sərbəst ifadə edə biləcəyi və öz potensiallarını kəşf edə biləcəyi güvənli bir emosional mühit yaratmaq vacibdir. Rocersə görə, öyrənən və öyrədən arasında güclü güvən və inam duyğusuna ehtiyac vardır.

Öyrənənin öz şəxsi potensialına inanan bir müəllim təlim prosesində bununla əlaqədar bütün imkanları ortaya qoyur və hər bir öyrənənin öz doğru yolunu tapmasına şərait yaradır. Başqa sözlə ifadə etsək, şagirdinə inanan bir müəllim onun həyatda məsuliyyətli olmasına, bənzərsizliyini dərk etməsinə, öz istək və meyllərinin fərqi varmasına və özünü bir bütün kimi qəbul etməsinə kömək edir. Hər növ səhvə baxmayaraq, ona inanıldığını hiss edən öyrənənin özgüvəni və şəxsi inkişaf motivasiyası artar. [6, s. 160]

Empatiya (Empathy)

Keyfiyyətli və səmərəli təlim prosesini həyata keçirmək üçün müəllimin sərgilədiyi davranış və rəftarlardan biri də empatiyadır. K. Rogers bu anlayışı “başqasının dünyasına girmək və orada öz evindəymiş kimi hiss etmək” şəklində ifadə etmişdir. Empatiya özünü öyrənənin yerinə qoymaq, dünyanı onun gözləri ilə görməkdir. Buraya öyrənənin daxili aləminə nüfuz etmək, psixi halını duymaq və sevinc və kədərini bölüşmək kimi bacarıqlar aiddir. Bu bacarığa sahib olan bir müəllim hər bir öyrənənin öz daxili dünyasını qavraya bilirsə, idarə etdiyi təlim-tərbiyə prosesinin şagird müstəvisində necə göründüyünü anlaya və onun hiss etdiyi duyğuları ayırd edə bilirsə, o zaman o, səmərəli bir öyrənmə mühitini qurmuş olacaqdır. Çünki bu vəziyyətdə müəllim öyrənənin gizli dünyasına yol tapmış, öyrənən isə artıq öz “Mən”ini kəşf etmişdir. [6, s 260]

Araşdırılmışdır ki, doğruluq və dürüstlük, qəbul etmə, dəyər vermə, güvənmə və empatiya kimi müəllim davranışlarının sərgiləndiyi təlim-tərbiyə prosesində hər bir öyrənən aşağıdakı keyfiyyətlərə yiyələnir:

- ✓ Hər bir fərd fərqli düşüncəyə sahib olur;
- ✓ Öz “Mən”ini kəşf edər;
- ✓ Özgüvən, problem həll etmə, məntiqi düşünmə, fərqli görüşlərə sahib olma, seçicilik və özdəyərləndirmə kimi bacarıqlara yiyələnər;
- ✓ Yaradıcı və yenilikçi olar;

Ədəbiyyat:

1. Ağayev, Ə. Təlim prosesi: Ənənə və müasirlik. / Ə. Ağayev, S. Hüseynli. -Bakı, 2006. -102 s.
2. Hüseynzadə, R.L. Öğretmen-öğrenci ilişkileri. / R.L. Hüseynzadə. Türkiyə, -Adana, 1997. -157 s.
3. Rüstəmov F. Humanist pedaqogika, yoxsa pedaqogikada humanizm?// Azərbaycan məktəbi, 2017, № 5
4. Maslow, A. H. İnsan olmanın psixolojisi. / A. H. Maslow. -İstanbul: Kuraldışı Yay, -2019, 244 s.
5. Bakır, K. Demokratik eğitim (John Dewey'in eğitim felsefesi üzerine). / K. Bakır. -Ankara: Pegem Akademi., -2015, -92 s.
6. Rogers, C.R. Yarımın insanı./ C.R. Rogers. -İstanbul: Okuyanuş Yay., -2019, -342s
7. Rogers, C.R. Kişi olmaya dair. / C.R. Rogers. -İstanbul: Okuyanuş Yay., -2019. -578 s.
8. Rogers, C. R. Client- centered therapy. / C.R. Rogers. -Boston, MA: Houghton Mifflin Company. -1965.
9. Rogers, C.R. Freedom to learn. / C.R. Rogers. -Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Publishing. -1969.
10. www.edu.gov.az

- ✓ Daha çevik qavrayış və təfəkkürə sahib olar;
- ✓ Dürüst və etik davranış sərgiləyər;
- ✓ Özü özünü idarə etmə qabiliyyəti inkişaf edər.

Bugünkü təhsilin əsas məqsədi yaradıcı və yenilikçi, fərqli düşünmə bilən, problem həll etməyi bacaran, çevik qavrayış və təfəkkürə sahib olan, özdəyərləndirmə, özgüvən və seçicilik kimi bacarıqlara yiyələnən, dürüst və etik davranış sərgiləyən insan yetişdirməkdir. Bunlar hətta XXI əsrin əsas tələblərindən hesab olunur. Hər bir öyrənənin bu bacarıqlara yiyələnməsinin yalnız humanist təlim mühitində həyata keçməsi aşkar edilmişdir. Demək ki, humanizm ideyasının tarixi əvvəlki dövrlərə təsadüf etsə də, bu gün də öz təsirini itirməmişdir.

Problemin aktuallığı. Tarix boyu təlim prosesində müxtəlif yanaşmalar mövcud olmuşdur. Onların içərisində humanizm 100 il bundan əvvələ təsadüf etməsinə baxmayaraq, bu gün də öz təsirini itirməmişdir. Ona görə ki, bugünkü təhsilin irəli sürdüyü tələblərin humanist təlim mühitində həyata keçməsi ən önəmli, prioritet məsələlərdən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. Humanist yanaşmaya əsaslanan təlim prosesində hər bir öyrənən öz potensial və qabiliyyətlərini kəşf edir, fərqli düşüncəyə sahib olur və hər zaman öyrənməyə maraqlı olur.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə tədris müəssisələrində çalışan müəllimlərin dərsi daha səmərəli təşkil edəcəklərinə şərait yaradacaq. Eyni zamanda, məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaq.

E-mail: aliyevanurana0@gmail.com

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. L.N. Qasımova*
ped.elm.dok., prof. R.L. Hüseynzadə

Redaksiyaya daxil olub: 14.02.2023.